

Мар'яна ЗУЛЯК

НАЦІОНАЛІЗМ І ЙОГО БАЧЕННЯ АНТОНОМ КРУШЕЛЬНИЦЬКИМ

Проаналізовано націоналізм як явище і його трактування в інтерпретації Антіна Крушельницького – громадсько-політичного діяча, письменника, публіциста, літературознавця, журналіста, перекладача, педагога, редактора та видавця. Досліджено статтю автора “Два націоналізми”, надруковану в 1930 р. у журналі “Нові шляхи”.

Ключові слова: Антін Крушельницький, ідеологія, націоналізм, капіталізм, національно-культурницький рух, Східна Галичина, радянська Україна.

Досліджувана проблема надзвичайно актуальна і необхідна для сучасного розуміння й осмислення тогочасних складних як соціальних потрясінь, так і національно-культурницьких процесів, що відбувалися у 20–30-х рр. ХХ ст. як у Східній Галичині, так і в радянській Україні.

Серед визначних діячів національно-культурницького руху у Східній Галичині в 20–30-х роках ХХ ст. чільне місце посідає Антін Крушельницький – громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, літературознавець, журналіст, перекладач, педагог, редактор та видавець.

Через певні обставини його, передусім, публіцистична, творча спадщина не вивчена на сьогодні, що й визначає актуальність цієї наукової публікації. А. Крушельницькому належить значна частина статей публіцистичного змісту, які стосуються різноманітних й різновекторних як за змістом, так і за формою публікацій. Варто наголосити на тому, що у 20–30-ті рр. ХХ ст. А. Крушельницький перебував не лише на радянськфільських позиціях, але й був пропагандистом, агітатором й ідеологом радянзації у Східній Галичині. Тому його “більшовицька риторика”, радянські ідеологічні та ідейні штампи, вчення про класи і класову боротьбу знайшла місце і в аналізованій статті під назвою “Два націоналізми”. А. Крушельницький об’єктивно й вмотивовано аналізував досліджувану проблему, давав їй наукову оцінку лише тоді, коли не використовував більшовицьку ідеологію й класовий підхід до аналізу подій і явищ.

Наукова новизна досліджуваної проблеми в тому, що автор статті, чи не вперше, досліджує інтерпретацію А. Крушельницьким не лише націоналізму як явища у Східній Галичині, але і його погляди на становище націонал-демократії на цій території, здобутки форсованої модернізації в радянській Україні тощо. Зазначені проблемні питання науковці не досліджували, тому заслуговують на ґрунтовне наукове пізнання й об’єктивне вивчення.

Об’єкт дослідження – публіцистична спадщина А. Крушельницького.

Предмет – націоналізм і його бачення А. Крушельницьким як важливий чинник відображення світогляду та ідеології автора.

Мета – дослідити бачення А. Крушельницьким націоналізму.

Завдання статті ґрунтуються на аналізі публіцистичної статті “Два націоналізми”, надрукованої в часописі “Нові шляхи” (1930); трактуванні поняття “націоналізм” у західноєвропейській, східногалицькій і радянській традиціях; порівняльній характеристиці розвитку національно-культурного руху у Східній Галичині та радянській Україні тощо.

Хронологічні рамки охоплюють період початку 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., коли певна частина східногалицьких громадсько-політичних і культурно-просвітніх діячів через ідеологічні обставини перебували під впливом здобутків українізації в радянській Україні.

Зрозуміло, що обмежений обсяг цієї статті не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблематики. Однак її автор вважала за необхідне зосередити увагу саме на зазначеній тематиці, проаналізувати не лише націоналізм як явище та феномен українського національно-культурницького життя, але і його розуміння й трактування окремими представниками української нації.

Незважаючи на певні здобутки науковців у дослідженні цієї проблематики, поза межами вивчення залишається чимало важливих проблем. Зокрема трактування націоналізму як явища і його бачення А. Крушельницьким як важливого чинника відображення світогляду та ідеології автора.

Основну увагу дослідники зосереджують на висвітленні педагогічних поглядів А. Крушельницького¹, аналізують його літературну та публіцистичну спадщину² тощо. Серед публікацій, присвячених А. Крушельницькому, певне місце посідають його відносини з “Просвітою”³, співпраця з виданням товариства “Життя і знання”⁴, значенням молодіжних, жіночих організацій і Греко-Католицької Церкви в діяльності “Рідної школи”⁵, аналіз останнього періоду життя та діяльності Ю. Романчука⁶ тощо.

Найбільш дотична до задекларованої теми стаття І. Козія “Проблема нації у філософії А. Крушельницького”⁷. Окремі згадки про культурно-просвітницьку

¹ Чаграк Н. Громадсько-просвітницька діяльність А. Крушельницького на Буковині (1912–1916) / Н. Чаграк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2001. – Вип. 127: Педагогіка та психологія. – С. 181–184.

² Антін Крушельницький – письменник, публіцист, педагог: Матеріали до бібліографії та епістолярної спадщини / [уклад. О. Канчалаба]. – Львів, 2002. – 296 с.

³ Зуляк М. Антін Крушельницький і “Просвіта” / М. Зуляк // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації: VIII Всеукраїнська наукова конференція (Тернопіль, 15 листопада 2012 р.). – Тернопіль, 2012. – С. 145–148.

⁴ Зуляк М. Співпраця Антона Крушельницького з “Життям і Знанням” / М. Зуляк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. проф. І. Зуляка]. – Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип. 2. – С. 160–165.

⁵ Зуляк М. Роль молодіжних, жіночих організацій і Греко-Католицької Церкви у діяльності “Рідної школи” / М. Зуляк // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)”: у 2-х ч. / [за заг. ред. проф. І. Зуляка]. – Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Ч. 2. – С. 195–199.

⁶ Зуляк М. Антін Крушельницький “Про «останню волю покійного Ю. Романчука»” / М. Зуляк // Там само. – С. 10–13.

⁷ Козій І. Проблема нації у філософії А. Крушельницького [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/intelekt/2008_6/31.pdf.

діяльність А. Крушельницького подані в монографіях, присвячених діяльності “Просвіти”⁸.

Джерельна база наукової статті – фонд 361 Центрального державного історичного архіву України в м. Львові⁹.

Так вказана проблема не знайшла ґрунтовного висвітлення у наукових публікаціях, тому аналіз історіографії та джерельної бази дає підстави зробити висновок про те, що на сьогодні в науковій літературі відсутні праці із зазначеної проблеми.

Переходячи до безпосереднього аналізу, варто наголосити на тому, що сама назва статті “Два націоналізми” А. Крушельницького доволі претензійна. Вважаємо, що в середовищі однієї нації складно говорити про “декілька націоналізмів”. Швидше йдеться про універсальне й самобутнє поняття “націоналізму” і його розуміння, характерне для певної нації, зокрема української, і його ті чи ті трактування, те чи те розуміння певними представниками, політичними партіями і рухами.

Складно говорити не лише про поширення “націоналізму” в радянській Україні, але і його розуміння більшовиками в 1930-х роках. До речі, “Большая Советская Энциклопедия” термін навіть не “націоналізм”, а “націоналісти” трактує як контрреволюційну монархічну партію російських поміщиків і чиновників¹⁰.

Розпочинаючи статтю “Два націоналізми”, А. Крушельницький намагається довести, що за останній рік, тобто в 1929 р., позаяк стаття видана у 1930 р., частина західноукраїнської національної політичної верхівки пропагує гасло “оборони українського націоналізму, загроженого диктатурою московських окупантів” у радянській Україні¹¹.

На думку А. Крушельницького, українська радянська преса поширює серед широкого загалу ідеї захисту здобутків радянізації¹², бо національні й націоналістичні кола західноукраїнського громадянства консолідуються, “щоб не заскочила їх неприготованими інтервенція і щоб на випадок інтервенції бути суб’єктом не об’єктом в реставрації українського буржуазного націоналізму на Великій Україні”¹³.

Окрім того, відбувається певна консолідація й громадської думки в радянській Україні з метою її захисту від можливої інтервенції з боку націоналістично налаштованих кіл Східної Галичини. Гаслом радянської консолідації був лозунг не боротьби з імовірною інтервенцією, а її захист від західноукраїнського націоналізму, “оборони соціальних і національних здобутків українського пролетаріату й селянства в Радянській Україні”¹⁴. Однак т. зв. “інтервенцію” усвідомлює А. Крушельницький не як військове вторгнення, а виключно як ідейне й ідеологічне проникнення націоналізму в радянську Україну.

З’ясовуючи особливості націоналізму у Східній Галичині та радянській Україні, А. Крушельницький дотримувався думки, що, незважаючи на національну

⁸ Зуляк І. Діяльність “Просвіти” у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939) / І. Зуляк. – Тернопіль: “Воля”, 2005. – 946 с.

⁹ Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 94–142.

¹⁰ Значение слова “Националисты” в Большой Советской Энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bse.sci-lib.com/article080515.html>.

¹¹ ЦДАІЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 94.

¹² Там само. – Арк. 96.

¹³ Там само. – Арк. 96.

¹⁴ Там само. – Арк. 97.

ідентичність, українці в питаннях розумінні націоналізму перебувають на різних полюсах його ідеологічного сприйняття. Причини цих розбіжностей, на його думку, варто шукати в розумінні націоналізму в західних землях і радянській Україні¹⁵. Передумовами формування націоналізму в Галичині була мовно-літературна традиція, поступ культури, культ української історії, об'єднані поняттям “національна”, які не конфліктували з націоналізмом¹⁶.

А. Крушельницький був переконаний, що український націоналізм сформувався, пройшовши за останнє десятиліття процес становлення: з літературно-етнографічного і романтичного він перетворився на всіх українських землях у справжній націоналізм. Основна його відмінність у радянській Україні від поширеного у Східній Галичині полягала в тому, що націоналізм, який побутував в УСРР, сприяв перетворенню українців у державну націю, а у Східній Галичині українці й надалі належали до недержавної нації, “з бажанням накинути своє розуміння державності радянській Україні”¹⁷.

Доволі неоднозначну аргументацію наводить А. Крушельницький щодо зацікавлення українського католицизму (греко-католицизму – М. З.) етнографічно-культурницькими виявами, “Іваном Гусом”, “Марією” Т. Шевченка, сатирами І. Франка, зокрема “Страшним судом”. Як він вважав, що до початку Першої світової війни український націоналізм продовжував формуватися в боротьбі за залізничні квитки, окремі гімназії й паралельні класи в польських гімназіях, посади в урядових структурах, української інтелігенції з польською, “за завойовування кожного містечка українським адвокатом”¹⁸, щоб не було в одному містечку двох українців-адвокатів, дарма що було 5-10 інших¹⁹.

Варто зазначити, що термін “націоналізм” з'являється в українській публіцистиці приблизно у 80–90-ті роки XIX ст. і використовувався не на означення конкретної політико-ідеологічної доктрини, а передбачав широке коло суспільно-політичних уявлень та культурницьких вподобань українців, штучно пов'язуючи з цим поняттям будь-які спроби національного поступу. Зокрема Б. Грінченко у “Листах з України Наддніпрянської” взагалі виокремлює з середовища українських громадсько-політичних і національно-культурних діячів “формальних націоналістів”, які “виявляють прихильність до всього вкраїнського: до вкраїнської мови, до вкраїнської літератури, навіть до вкраїнської одежі, – але й тільки...”, та “свідомих українських націоналів-народолюбців”, або, як згодом почали їх називати, “національно свідомих” українців²⁰. Тому нічого дивного в тому, що А. Крушельницький до поняття “націоналізм” зводить боротьбу за залізничні квитки, окремі гімназії й паралельні класи в польських гімназіях, посади в урядових структурах, української інтелігенції з польською немає. Адже, аналізуючи термін “націоналізм”, виходимо з того, який зміст вкладали в це поняття на той час.

¹⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 97–98.

¹⁶ Там само. – Арк. 97.

¹⁷ Там само. – Арк. 98.

¹⁸ Там само. – Арк. 99.

¹⁹ Там само. – Арк. 100.

²⁰ Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/drag/drag204.htm>.

Власне ситуація змінюється на межі XIX–XX ст., коли поділ українського національного руху на окремі конкурентні течії і боротьба між ними призводять до ідеологізації й політизації поняття “націоналізм”. Спочатку українські соціал-демократи в дусі ортодоксального марксизму почали ототожнювати “український націоналізм” із “буржуазною інтелігенцією” та її намаганнями очолити маси. Саме тоді вони запровадили поняття “український буржуазний націоналізм” і “з відродженням неісторичних націй, з національною самоорганізацією в них класів – національна буржуазія, яка називає себе «інтелігенцією», намагається стати на чолі народу, прикривається патріотичною ідеологією, котрою зодушевлює «інтелігенція» народ на сліпу їй службу”²¹.

Варто зауважити, що А. Крушельницький консервативно підходить до пояснення “націоналізму”, не використовуючи принцип поступовості, ідеологізації й політизації, покладений у визначення, коли навіть ще в 1930 р. застосовує понятійний апарат, характерний для періоду 80–90-х років XIX ст.

Основне, на чому зосереджував увагу А. Крушельницький, було те, що український націоналізм у міжвоєнний період втратив, не використовуючи прикладів патріотизму з козацької історії, а дотримуючись традиції популяризації УСС і УГА, визвольних змагань 1918–1920 рр., “...коли йдеться про культ згадуваних подій, то мається на увазі «заплющування очей» на дійсний стан справ”²².

З іншого боку, втратою для західноукраїнського націоналізму, на його думку, було послаблення впливу українських чиновників, але зміцнення управлінського апарату за рахунок вихідців із середовища греко-католицького духовенства “із закромом загону воюючого клерикалізму”²³. У цьому випадку й далі в тексті статті А. Крушельницький використовує притаманні для радянської ідеології й марксистсько-ленінського способу мислення традиційні ідеологеми пропагандистського інструментарію на кшталт “воюючий клерикалізм” тощо, що доволі часто трапляються у названій публікації.

Очевидно, вони не несуть об’єктивної інформації про ті чи ті події, а виступають своєрідним “клеймом”, елементом накладення ідеології, наприклад, на церковно-релігійне життя, з метою свідомого поширення неправдивої інформації та її закріплення в масовій свідомості.

Варто зауважити, що у статті А. Крушельницького відсутній певний системний підхід до аналізу досліджуваних явищ, позаяк, розглядаючи передмови та умови розвитку націоналізму в Галичині, його поступ у радянській Україні, він вдається до певних відступів, характерних для праць більшовицьких ідеологів. Йдеться про зосередження уваги на економічно-господарських проблемах, міжнародному капіталі, його ролі у визискуванні українського селянства тощо. Зокрема, він наголошував на тому, що сільськогосподарська продукція, яка експортувалася (збіжжя, цукровий буряк), перебували у власності польських і єврейських поміщиків, а торгівля імпортними товарами, майже без винятку, – в єврейського, польського, чеського та німецького капіталу, тобто міжнародного²⁴.

²¹ Рибалка Л. Про патріотизм / Л. Рибалка // Наш голос. – 1910. – Ч. 1. – С. 115.

²² ЦДАЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 102.

²³ Там само. – Арк. 103.

²⁴ Там само. – Арк. 100.

А. Крушельницький, порівнюючи становище Галичини в Австро-Угорщині та Польщі, вважав, що суттєвих змін не відбулося. Єдине, на чому він наголошував, це на послабленні культурницьких позицій українського націоналізму, що, як наслідок, призвело до зменшення кількості шкіл²⁵. З іншого боку, економічна сфера, як писав автор статті “Два націоналізми”, не цікавила український романтичний націоналізм, бо він на неї не впливав.

Послаблення позицій кредитної кооперації, зокрема єдиного “Кооперативного банку”, А. Крушельницький пов’язував із тим, що цією структурою керували клерикали, використовуючи громадські й церковні землі, а це, на його думку, в перспективі призведе до клерикалізації світської інтелігенції й підтримки пов’язаного з церквою селянства²⁶.

Важко погодитися з міркуваннями А. Крушельницького, які не мають певної вмотивації й обґрунтування. Зокрема, до Першої світової війни т. зв. “Кооперативний банк”, насправді “Крайовий союз кредитовий”, а з 1924 р. – “Центральний кооперативний банк” (Центробанк), мав обігових коштів на суму 1,1 млн австрійських корон, а фінансові обороти перевищували 100 млн корон. У 1939 р. до його структури входило 1 732 кооперативи, 113 Українбанків, а обігові кошти складали 70 436 224 зл.²⁷

Якщо до Першої світової війни в Галичині переважали кредитні спілки, то в міжвоєнний період три чверті від загальної кількості українських кооперативів становили міські споживчі та сільські споживчо-заготівельні кооперативи²⁸. З другої половини 1920-х років поступово посилюють свою діяльність і кредитно-кооперативні спілки, які реорганізуються в Центробанк. “...кооперація на західноукраїнських землях була реальним шляхом української громади до цивілізованого способу життя й активної господарської діяльності. Вона формувалася у потужний економічний чинник національного самоусвідомлення у боротьбі за Українську Державу”²⁹.

А. Крушельницький вважав, що споживча кооперація відігравала роль посередника для інтернаціонального капіталу, а “варстат праці бідняцького і середняцького селянства – далі остає в руках дотеперішніх власників-поміщиків або переходить у руки колоністів”³⁰. Корисні копалини західноукраїнських земель експлуатував іноземний капітал. Наприклад, 40 % нафтового ринку контролювала французька компанія, 35 % – перебувало в руках англійського, бельгійського, французького, німецького, австрійського капіталу, 25 % – місцевого єврейського, польського, чеського, німецького й українського³¹.

Єдиним позитивним явищем західноукраїнської економіки, що перебувала в руках українців, А. Крушельницький наводить як приклад діяльність “Маслосоюзу”,

²⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 101.

²⁶ Там само. – Арк. 104.

²⁷ Центробанк (Краевой Союз Кредитовый) [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://nado.znate.ru>.

²⁸ Шаблій О. Галицькі географи про українську кооперацію до 1939 року [Електронний ресурс] / О. Шаблій, С. Кузик, О. Вісьтак. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlca_Gum/2011_10/40.pdf.

²⁹ Там само.

³⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 104–105.

³¹ Там само. – Арк. 105.

що за умови відповідних планових перетворень у хліборобських господарствах, доборі худоби перетвориться у важливий чинник матеріального добробуту³².

Підсумовуючи господарсько-економічні питання, А. Крушельницький робить висновок про те, що навіть у сприятливих умовах розвитку економіки в національному житті, “ми далі остаємо національними романтиками”. Наш романтичний націоналізм не відчуває цього становища, бо як “за Австрії захоплювався вишиваними сорочками, так тепер вистарчить йому мазепинки й тризуба...”³³.

Негативно сприймає А. Крушельницький той факт, що в національному літературному і науковому житті важливе місце посідає не критичність мислення І. Франка, історико-соціологічні праці М. Грушевський, а Д. Донцов³⁴. Не залишилася поза увагою автора і діяльність “Просвіти”, “Рідної школи”, в яких, як він писав, “замість принципів праці, добору кваліфікованих кадрів, принципи прихильності «до фамілії», партійності, вислуговування, принцип лакейської служби панівній ідеології верхівки, яка різними способами захопила провід у центрах і тепер допускається злочинних оргій на масах трудового люду... Якщо й молочарство почне захоплюватися ідеями політичних партій, а не трудового громадянства, то піде слідами усіх інших організацій, захоплених дурійкою фашистського націоналізму”³⁵.

А. Крушельницький намагається довести, що західноукраїнський націоналізм – це наслідування західноєвропейського, однак тим і відрізняється від нього, що останній державницький, оскільки влада перебуває в руках панівного класу – представників капіталу тих держав³⁶.

Далі він, аналізуючи особливості західноєвропейського націоналізму, наголошує на тому, що націоналізм Західної і Центральної Європи відрізняється. Зокрема націоналізм Англії, Франції, Італії (до війни і Німеччини) – це імперіалістичний соціалізм, оснований на поневоленні й експлуатації колоній. Наприклад, весь капітал, інвестований в Індію, а становить 800 тис. фунтів стерлінгів, щорічний прибуток, отриманий з нього, – 167 млн фунтів. З чого лише п’яту частину інвестується в Індію, решту споживає метрополія³⁷. Кінцевий висновок А. Крушельницького ґрунтується на тому, що колонії – основа панування капіталістичного класу, а їх прибутки дають змогу утримуватися при владі панівній верхівці³⁸.

Єдине, на що звернув увагу А. Крушельницький, – це “наслідуваність” західноукраїнським націоналізмом західноєвропейського, а їх відмінність полягала в наявності колоній як основи панування капіталізму, тобто колоніальному складнику. Не зовсім можна погодитися з міркуваннями А. Крушельницького, позаяк будь-яке явище (наприклад, націоналізм) має як спільні, так і відмінні риси, притаманні тим чи тим країнам. Тим більше, що націоналізм як явище варто розглядати і з ідеологічної позиції, а не лише економічної. Вважаємо, що при аналізі колоніальної системи А. Крушельницький використав соціалістичну модель її аналізу й критики, без врахування того, що колоніалізм супроводжується економічною експлуатацією,

³² Там само. – Арк. 106.

³³ Там само. – Арк. 107.

³⁴ Там само. – Арк. 108.

³⁵ Там само. – Арк. 108–109.

³⁶ Там само. – Арк. 111.

³⁷ Там само. – Арк. 111–112.

³⁸ Там само. – Арк. 113.

руйнуванням культури корінного населення, нівелюванням етнокультурних і релігійних особливостей, нав'язуванням офіційних стандартів, поширенням імперських міфів й стереотипів мислення.

Крім західноєвропейських країн, він виділяє центральноєвропейські: Польщу, Чехословаччину, Румунію та інші, які прагнуть “запозичити” імперські принципи західноєвропейського націоналізму, однак не мають колоній для експлуатації і, відповідно, не можуть отримувати надприбутків. Тим не менше, вони мають внутрішні колонії, заселені іншими національностями. Наприклад, Чехословаччина володіє Прикарпатською Україною, Румунія – Буковиною, Бессарабією тощо³⁹. На думку А. Крушельницького, за рахунок внутрішніх колоній метрополія отримувала податки, природні корисні копалини, колонізувала землі. Звичайно, ресурси внутрішніх колоній не можна порівняти із заморськими західноєвропейських держав щодо економічних потуг⁴⁰.

Аналізуючи “наслідуваність” західноукраїнським націоналізмом західноєвропейського, А. Крушельницький вважав, що останній не лише не мав інтернаціональних можливостей, але й не творив державної нації, і як бездержавна нація українці Західної України були предметом колоніальної експлуатації панівної нації⁴¹. А. Крушельницький негативно ставився до т. зв. “наслідуваності”, наголошуючи на “бездушному й бездумному наслідуванні буржуазних замашків, при повній недостатці в нас буржуазії й при цілковитій відсутності ґрунту для її зунормування”⁴².

На його думку, роль великої буржуазії в Галичині виконувала дрібна, чиновники й духовенство, та частина селянства в загальноєвропейському масштабі перебували на рівні нижче середняцького. Для характеристики сільського господарства в Галичині він подавав дані за 1890 р., згідно з якими було 7,8 млн га або 13,640 млн моргів землі, з них понад 5,295 млн належало 4,493 млн власникам, селянам належало 7 млн моргів землі, з того 756,5 тис. селянських господарств або були зовсім безземельні, або мали 2 морги землі (46,6 % господарств), 338,331 господарств мали 2–4 морги землі (20,83 % господарств), 339,925 господарств – 4–10 моргів (20,93 % господарств), 178,879 господарств – 10–40 моргів (11,2 % господарств), 10,102 господарства мали 40–100 моргів (0,62 %). Безземельного і бідняцького сільського пролетаріату було 46,6 %, малоземельного – 41,76 %, середняцького – 11,2 %, вище середняцького – 0,62 %⁴³.

Закінчуючи роздуми щодо західноукраїнського націоналізму, А. Крушельницький зазначав, що він не має можливостей себе виявити як самостійне явище, позаяк не був панівним чинником суспільного розвитку і не мав ресурсів для поступу та можливостей західноєвропейського націоналізму⁴⁴. Радянська модель критики націоналізму, яку використав А. Крушельницький щодо його безперспективності і відсутності можливостей для поступу, була заідеологізованою і суб'єктивною. Справді, на час написання статті український націоналізм не мав значного поширення. Однак, як свідчить історія, націоналізм у Західній Україні

³⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 113.

⁴⁰ Там само. – Арк. 114.

⁴¹ Там само. – Арк. 115.

⁴² Там само. – Арк. 116.

⁴³ Там само.

⁴⁴ Там само. – Арк. 117.

зумів себе не лише виявити, але й створити добре структуровану мережу, стати панівною ідеологією і протистояти викликам часу.

Порівнюючи Наддніпрянську Україну і Галичину, А. Крушельницький дотримується думки, що можливості для відродження національного життя були сприятливішими в Галичині. Натомість вважає, що Наддніпрянська Україна мала сильніші зв'язки з традицією козацької держави, культурними й політичними чинниками минулого. Цікавий і його висновок про роль української родової інтелігенції й українських поміщиків⁴⁵. Власне це й було важливим чинником поступу у сфері культури і формування П'ємонту в Галичині, матеріальної підтримки часописів “Правда”, “Зоря”, “Народ”, “Життя”, “Слово”, “Літературно-наукового вісника”, заснування “Руської історичної бібліотеки”, фондування НТШ. Великоукраїнська інтелігенція придбала від українського поміщицтва фонди на створення в Галичині П'ємонту української культури: “...смішними були б усі думки про творення українського П'ємонту в економічно сухоребрій Галичині...”⁴⁶.

Незважаючи на значну економічну потугу, все ж Наддніпрянська Україна через відсутність сприятливих умов у культурному, політичному й економічному житті нації не змогла на державному рівні створити умови для розвитку націоналізму. Називаючи їх, А. Крушельницький основну увагу приділяє такі сприятливим економічним умовам. Відсутність яких вбачав у тому, що “Україна була колонією Росії, а відповідно остання – колонією європейського капіталу”⁴⁷.

Характеризуючи політичне життя суспільства, він вважав, що воно охоплює усі його верстви. З одного боку, капіталістів та пов'язаної з ними інтелігенції, з іншого – соціально знедолене селянство й робітництво. У цьому контексті галицькій інтелігенції легше було “знайти спільну мову” з селянством, бо переважно виходила з його середовища або з духовенства, близького до селян⁴⁸. Натомість, у Наддніпрянській Україні існувала традиція щодо привілеїв між селянством і козацтвом, а в умовах перебування цих земель у складі Росії, взаємини між селянином і поміщиком все більше загострювалися. Власне, в ситуації, що склалася, не йшлося про національно-державне об'єднання найбільших і поневолених верств української нації. “Мусіло піти стремління до переваги одних [викреслено з тексту рукопису “перших за УНР, других за УСРР” – М. З.] над другими, що й виявилось відносно буржуазної й дрібнобуржуазної кляси в УНР відносно ж експлуатованої кляси в УСРР (викреслено – М. З.)» селянства й робітництва в УСРР”⁴⁹.

На думку А. Крушельницького, в Галичині в 1918–1919 рр., а в Наддніпрянській Україні в 1917–1919 рр. склалися сприятливі умови для відродження національних традицій державності – функціонування Української народної республіки (УНР), Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР), Гетьманату⁵⁰.

Автор із жалем згадує події десятилітньої давності, які вплинули як на Галичину, так і на Наддніпрянську Україну. Зокрема йдеться про акції галичан у листопаді 1918 р. у Львові, на відрізу між Серетом і Збручем 1919 р., коли Галицька армія

⁴⁵ Там само. – Арк. 118–119.

⁴⁶ Там само. – Арк. 120.

⁴⁷ Там само. – Арк. 122.

⁴⁸ Там само. – Арк. 123.

⁴⁹ Там само. – Арк. 124–125.

⁵⁰ Там само. – Арк. 126.

опинилася в перехресному вогні між двома силами – Польщею і більшовиками. “Про цю справу може спокійно і нещадно говорити, бо й мені судилося в тому часі зложити жертву своєму романтичному націоналізмові, й оскільки впав на мене обов’язок бути співучасником переговорів уряду Директорії з диктатором Петрушевичем в справі переходу Галицької армії за Збруч, до Кам’яця, – я виконав свій обов’язок згідно з нашими романтично-національними ідеями – без користи для У.Н.Р. зі шкодою для З.У.Н.Р. [викреслено у тексті рукопису – М. З.] Галичини”⁵¹.

А. Крушельницький наголошує, що кінець національної романтиці поклала Червона армія і французькі генерали. Так, Галичина увійшла до складу Польщі, а Наддніпряньська Україна – СРСР. Автор вбачав особливість радянського устрою в домінуванні пролетаріату, а справжній ренесанс – у залученні до нього широкого загалу селянства й робітництва, відповідно й “культурні цінності стають власністю тих верств, які досі витворювали надвартісні овочі праці, причинилися до творення української культури – національної верхівки”⁵².

Незважаючи на поступ української освіти й науки, найважливішим прикладом національного відродження А. Крушельницький називає індустріалізацію промисловості й сільського господарства України⁵³. Порівнюючи її становище у складі царської Росії, автор наводить приклад статті М. Волобуєва “Проти економічної платформи націоналізму (До критики волобуєвщини)”⁵⁴. Зауважуючи: “В розвитку промисловості довоєнної України помічаємо колоніальні риси. Із зрозумілих причин найбільшого розвитку набирають галузі добувної промисловості, насамперед вугільна, в розвитку цілої промисловості виявляються ознаки монокультурності, штучної однобічності розвитку. ХХ століччя для дореволюційної України – це не початок деколонізації, а навпаки посилення колоніального визиску, ми характеризуємо українську дореволюційну економіку, як колоніальну”⁵⁵. До речі, в іншій статті М. Волобуєв писав про те, що варто “переглянути, і раз і назавжди відкинути спроби розривати єдиний український народногосподарський комплекс за критерієм поділу праці в межах колишньої Росії...”⁵⁶.

Хоча редакція журналу “Більшовик України” у примітці зазначала, що стаття дискусійна, все ж у другому номері за 1928 р. надруковано початок статті М. Волобуєва й подано першу частину статті-відповіді А. Річицького “До проблеми ліквідації пережитків колоніальності та націоналізму”. Проти М. Волобуєва виступив Є. Гірчак зі статтею “Платформа українського націоналізму”, надрукованою в шостому номері журналу за 1928 р.⁵⁷.

У тому ж номері надруковано статтю М. Скрипника “З приводу економічної платформи націоналізму”. Він писав: “Як же нам ставитись до волобуєвщини? А

⁵¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 128.

⁵² Там само. – Арк. 130, 131.

⁵³ Там само. – Арк. 132.

⁵⁴ *Волобуєв М.* Проти економічної платформи націоналізму (До критики волобуєвщини) / М. Волобуєв // Більшовик України. – 1930. – Ч. 5–6. – С. 39.

⁵⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 133.

⁵⁶ *Волобуєв М.* До проблеми української економіки / М. Волобуєв // Більшовик України. – 1928. – № 3. – С. 62.

⁵⁷ *Шаповал Ю.* “Я помилявся, взявши на себе провину...”. До 90-річчя М. С. Волобуєва-Артемова [Електронний ресурс] / Ю. Шаповал. – Режим доступу: <http://www.sbu.gov.ua/sbu/doccatalog%5Cdocument?id=42903>.

так, як поставились до шумськизму, до хвильовизму. Вони ведуть до фашизму...»⁵⁸. У публікації М. Скрипника, основою якої був його виступ на кафедрі національного питання в Інституті марксизму, зазначалося: «Виникає питання: з якої речі ми – я, член Політбюро ЦК КП(б)У, т. Річицький, кандидат ЦК КП(б)У, вся редакція «Більшовика України» – взяли і вмістили в нашому теоретичному органі статтю Волобуєва, тим давши зброю нашим ворогам і передовим зрадникам з КПЗУ? З якого побиту? Виявляючи хибні погляди, ми озброюємо нашу партію. Містячи статтю Волобуєва в нашому журналі, ми зрозуміло даємо зброю, за яку може вцепитися, як тепер «Діло», так і група Василькова, зрадників з КПЗУ. Але ця зброя нічого спільного не має з дійсним науковим розумінням українського питання. Вона заснована на псевдонауковій базі, не має наукового підходу, хибна й шкідлива політично. Розбиваючи її, ми водночас даємо зброю нашій партії, нашим пролетарям, даємо розуміння того, що є в нас, якими шляхами ми йдемо, правильне розуміння, і тим готуємо дійсну пролетарську єдність. Ось у чому причина того, що в повній згоді з Політбюро редакція «Більшовика України» і вмістила статтю Волобуєва, обеззброївши її вміщенням поруч з нею статті т. Річицького»⁵⁹.

Зрозуміло, що про негативне ставлення радянської влади не лише до позиції М. Волобуєва, але й загалом до прихильників самостійного розвитку України, А. Крушельницький не знав, тому й використовував матеріали його статті у своїй публікації. Він перебував під впливом більшовицької ідеології, так і не зміг відмовитися від неї. До речі, про переслідування в УСРР 1930-х років писала й газета «Діло»⁶⁰, інформацію якої він не брав до уваги. Не усвідомлюючи суті проблеми, А. Крушельницький продовжує вихвалити заслуги радянської влади у звільненні української промисловості від іноземного капіталу, інтенсивної перебудови, розвитку машинобудівної, металургійної та хімічної галузей промисловості, збільшенні сільськогосподарського реманенту, деколонізації України⁶¹.

Він виправдовує радянську владу, зазначаючи, що «ще не всі ділянки промисловості заступлені так, як того вимагає інтерес України, коли вона в СРСР має штати, як рівновартісна одиниця поруч своєї колишньої метрополії, теперішньої СРФСР. Але почини зроблено, а «Дніпрелъстан», той комбінат-гігант промисловості допоможе вирівняти чимало колишнього колоніального занедбання»⁶².

Значним позитивним явищем для А. Крушельницького була і колективізація, що охопила в 1930 р. 31,6 % усієї території України, а в деяких округах, як Одеській, Херсонській, Миколаївській, Криворізькій, Сумській, Шевченківській проведена повністю⁶³. Статистику, яку використовував А. Крушельницький, він запозичував з офіційних радянських даних, тому вона необ'єктивна і заідеологізована. У січні 1930 р. спеціальна комісія політбюро ЦК ВКП(б) під керівництвом В. Молотова розробила план кампанії з розкуркулення, затверджений таємною

⁵⁸ Скрипник М. З приводу економічної платформи націоналізму / М. Скрипник // Більшовик України. – 1928. – № 6. – С. 50.

⁵⁹ Там само. – С. 47.

⁶⁰ Ще в справі харківського процесу // Діло. – 1930. – 9 квітня.

⁶¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 133.

⁶² Там само. – Арк. 134.

⁶³ Там само. – Арк. 135.

партійною постановою від 30 січня поточного року “Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації”⁶⁴.

Згідно з цим документом, господарства, що підлягали ліквідації, поділялися на три категорії. До першої належали учасники й організатори антирадянських виступів. Вони мали бути “ізолювані” у в'язницях і концтаборах. До другої категорії потрапляли всі, хто чинив менш активний опір кампанії розкуркулення. Їх разом із сім'ями виселяли в північні райони СРСР. До третьої належали всі, хто не опирався розкуркуленню. Їм надавали зменшені земельні ділянки за межами колгоспних масивів. Заздалегідь визначали кількість господарств першої категорії (52 тис.) та другої (112 тис.), які чинитимуть опір майбутній кампанії⁶⁵.

Після аналізу здобутків УСРР в індустріалізації А. Крушельницький робить висновок: “Націоналізм – це синтеза стремління нації до оформлення себе в державу”, а намагання одного або іншого класу – експлуаторів або експлуатованих до захоплення влади та її реалізація – це стремління держави до оформлення повнокровної нації⁶⁶. На його думку, Жовтнева революція і наслідки формування радянської України, держави в об'єднанні з іншими національними державами у СРСР, вирішили цю проблему, позаяк питання “самостійності” й “федеративного зв'язку” України, Білорусі, РСФРР, Кавказу вимагає окремого обговорення⁶⁷.

Проводячи аналогію західноєвропейського розуміння буржуазної держави як панування верхівки буржуазного класу з радянським, А. Крушельницький вважав, що у СРСР ці функції виконала Жовтнева революція, завдяки якій “покладено кінець усім хитанням універсальності, яка після упадку царської Росії намагалася об'єднати інтереси капіталізму з інтересами пролетаріату й витворити демократичну республіку”, державу, в якій найбільше влади мали би визискувачі й визискувані, – справа соціально неможлива, що “виказало всю кволість У. Н. Р.”⁶⁸.

На його переконання, упродовж 1917–1919 рр. лише Гетьманат, коли б мав підтримку капіталістичного світу, міг би себе виявити, бо дотримувався буржуазної лінії, поневолення селянства й пролетаріату. “Все інше, що було поставлене на компромат капіталу й праці, було кволе й мусіло загинути. Ось де треба шукати упадку У. Н. Р.”⁶⁹.

Прихід радянської влади та її гасло “Уся влада пролетаріатові” зумовлено усуненням нетрудового, буржуазного й дрібнобуржуазного елементу, “ну, і єдина, неделімая Росія з гетьманом України у хвості!”⁷⁰, передачею влади трудовим масам усіх засобів державного апарату селянам і робітникам, “отож варстату праці (землі й заводів), отож культурних цінностей (школи, освітніх, позашкільних чинників – театр, кіно, преса, книжки, викладацьких заль). Ще далі – це визволення української економіки від її колоніального характеру”⁷¹, розбудова промисловості полягала у

⁶⁴ Суцільна колективізація. “Розкуркулення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/history/1919-1939/ussr/srsr4/>.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 136.

⁶⁷ Там само. – Арк. 136.

⁶⁸ Там само. – Арк. 137.

⁶⁹ Там само. – Арк. 138.

⁷⁰ Там само. – Арк. 138–139.

⁷¹ Там само. – Арк. 139.

відмови від національного поневолення, звирячого шовінізму, формування державного апарату з пролетаріату та під його контролем⁷².

Не менш важливим здобутком радянської влади А. Крушельницький вважав зміни в соціальних відносинах, а саме: домінування селянства, робітництва і трудової інтелігенції, усунення від влади нетрудової буржуазії. Трудова інтелігенція з її дрібнобуржуазними звичками “за дуже малими винятками – С. В. У. [Союзу визволення України – Ред.] й інших саботажницьких чинників – стає в ряди трудових мас і працює в ногу з пролетарською владою”⁷³. До речі, про події, пов’язані з процесом над СБУ, повідомляло й “Діло”⁷⁴ на основі інформації, поданої у “Пролетарській правді”, долучаючи коментарі як редакційної колегії, так і дописувачів.

Особливості українського націоналізму А. Крушельницький вбачав у його сформованості на соціальной перебудові нації й державної влади в УСРР, в консолідації національної верхівки [викреслено автором тексту “дрібнобуржуазних” – М. З.] на західноукраїнських землях у спробі перевороту в радянській Україні й повернення буржуазно-фашистської влади⁷⁵, оскільки умисли провідної фашистської західноукраїнської національної верхівки – це не бажання галицької трудової інтелігенції, а розвиток подальших подій виявить усі її помилки⁷⁶.

Отже, аналіз досліджуваної проблеми свідчить про те, що А. Крушельницький в силу ідеологічних обставин перебував під “впливом” здобутків радянзації в УСРР, використовуючи радянську модель критики, суб’єктивно й заідеологізовано оцінював роль західноукраїнського націоналізму в тогочасних умовах щодо його безперспективності й відсутності можливостей для суспільно-політичного поступу.

Марьяна Зуляк. Национализм во взглядах Антона Крушельницкого

Проанализировано национализм как явление и его трактовку в интерпретации Антона Крушельницкого – общественно-политического деятеля, писателя, публициста, литературоведа, журналиста, переводчика, педагога, редактора и издателя. Исследована статья автора “Два национализма”, опубликованная в 1930 г. в журнале “Новые пути”.

Ключевые слова: Антон Крушельницький, идеология, национализм, капитализм, национально-культурное движение, Восточная Галичина, советская Украина.

Mariana Zulyak. Nationalism and its perception by Anton Krushelnytsky

The article explores the phenomenon of nationalism and its interpretation by Anton Krushelnytsky, outstanding social and political activist, writer, essayist, literary critic, journalist, translator, teacher, editor and publisher. It focuses on his article “Two nationalisms”, which was published in 1930 in the magazine *Novi shliakhy*.

Key words: Anton Krushelnytsky, ideology, nationalism, capitalism, national and cultural movement, Eastern Galicia, the Soviet Ukraine.

⁷² Там само. – Арк. 140.

⁷³ Там само. – Арк. 140–141.

⁷⁴ Процес “Спілки Визволення України”. Зізнання Холодного в освітленні “Пролетарської Правди” // Діло. – 1930. – 10 квітня.

⁷⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 141.

⁷⁶ Там само. – Арк. 142.